

УДК 94(47+57)“1932/1933”:929”19”І. Сталін
ORCID ID: 0000-0003-4535-8279DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/hi.2021.22.3700>**“НЕПОІНФОРМОВАНИЙ І НЕПРИЧЕТНИЙ ВОЖДЬ”:
КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОД 1932–1933 рр.
У БІОГРАФІЯХ Й. СТАЛІНА РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ**

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: kozyckyj@yahoo.com

Важливою складовою формування офіційної позиції комуністичного режиму СРСР щодо історичного минулого були біографії Й. Сталіна. Першою книгою такого типу стала видана в 1936 р. праця французького письменника Анрі Барбюса, яку, утім, швидко вилучили із відкритого доступу. Натомість, була підготована офіційна “Коротка біографія” Й. Сталіна, перше видання якої з’явилося 1939 р. Закладені в цих двох сталінських життєписах оцінки та концептуальні схеми в загальних рисах були повторені у популярній біографії Йосифа Сталіна авторства Анни Луїзи Стронг.

Основні пропагандистські схеми щодо висвітлення ролі Й. Сталіна у процесах колективізації та спричинення навмисного голоду 1932–1933 рр. залишилися незмінними впродовж усього радянського періоду. Відповідно до них більшовицький очільник не несе особистої відповідальності за масштабні жертви викликані колективізацією та розкуркуленням, а також за навмисно організований голод 1932–1933 рр. Усі автори сталінських життєписів наголошували на безальтернативності проведення колективізації, обстоювали тезу про широку народну підтримку політики розкуркулення, намагалися в різний спосіб заперечити або фальсифікувати факт голоду 1932–1933 рр. Популярним сюжетом сталінських біографій радянського періоду була непоінформованість вищого державного очільника про жертви, що стали наслідком втілення партійних планів комуністичної перебудови сільського господарства.

Ключові слова: Йосиф Сталін, біографістика, колективізація, розкуркулення, Голодомор, пропаганда.

Комуністичний режим СРСР послідовно дотримувався позиції повного заперечення своєї відповідальності за зумисний голод 1932–1933 рр. Офіційна позиція з цього питання була сформульована вже в роки Голодомору й практично не змінювалася, аж до розпаду Радянського Союзу. У аналогічний спосіб більшовицька історіографія та пропаганда замовчували і применшували масштаби жертв, спричинених колективізацією та розкуркуленням.

Дослідження механізмів, які більшовицький режим застосовував щоб приховати та заперечити злочин Голодомору 1932–1933 рр. лише починається¹.

¹ Мирослава Антонович, “Проблема заперечення злочину Голодомору в Україні та інших злочинів геноцидів ХХ–ХХІ століть,” *Наукові записки. Національний університет Києво-Могилянська академія. Серія юридичні науки*, 103, (2010): 21–24.; Володимир В’ятрович, “КГБ

Метою пропонованої статті є проаналізувати як подавали колективізацію та голод 1932–1933 рр. у біографіях Й. Сталіна радянського періоду.

Перша квазібіографія Й. Сталіна була видана в СРСР у грудні 1929 р.² Вона вийшла у вигляді збірки статей вищих партійних та державних лідерів Радянського Союзу (Михайла Калініна, Лазаря Кагановича, Валеріяна Куйбишева, Кліма Ворошилова, Дмитра Мануїльського та ін.), кожна із яких стосувалася певного, чітко окресленого аспекту сталінської біографії: “Сталін і партія”, “Сталін і індустріалізація країни”, “Сталін і Червона армія”, “Сталін як проводир Комінтерну” та ін.³ У цій публікації звертає на себе увагу відсутність статті про роль більшовицького очільника в колективізації. Вочевидь, Й. Сталін уважав недоречним публікувати матеріал про свою роль у процесах колективізації та розкуркулення, які ще не були завершені, але водночас вже призвели до спалаху селянського опору, зокрема в Україні.

Зважаючи на появу в країнах Заходу протягом 1931–1932 рр. аж шести біографій Й. Сталіна⁴, вище партійне керівництво СРСР вирішило підготувати та видати власний варіант життєпису вождя. Написати під радянським контролем сталінський життєпис погодився відомий французький письменник Анрі Барбюс (1873–1935)⁵. Письменник симпатизував більшовикам і отримував гроші від СРСР, тому погодився узгодити остаточний текст рукопису із завідувачем Відділу агітації та пропаганди ЦК ВКП(б) Олексієм Стецьким (1896–1938) та заступником директора Інституту Маркса – Енгельса – Леніна Іваном Товстухою (1889–1935), який тривалий час працював першим помічником Й. Сталіна⁶. Біографія Й. Сталіна авторства А. Барбюса вийшла французькою

проти правди про Голодомор,” у книзі Володимир В’ятрович, *Історія з грифом секретно. Українське ХХ століття*, (Львів: Часопис, 2013), 580–589.; Ніколас Купенський, “Мова заперечення Голодомору: сліпота, гіпноз, одержимість, фетиш”, *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Оpubліковано 08.02.2019 р. Доступ отримано 28 травня 2021 р. <http://uamoderna.com/md/kupensky-holodomor>

² *И. Сталин. Сборник статей к пятидесятилетию со дня рождения*, (Москва–Ленинград: Государственное издательство, 1929), 270 с. Невдовзі книгу переклали українською та у скороченому вигляді англійською мовами: *Сталин. Збірник статей до п’ятидесятиріччя з дня народження*, (Харків: Видавництво “Пролетарий”, 1929), 160 с.; *The Life of Stalin: a Symposium*, (London: Modern Books, 1930), 96 p.

³ *Й. Сталин. Збірник статей до п’ятидесятиріччя з дня народження*, 33–40, 41–52, 53–76, 77–88.

⁴ Stephen Graham, *Stalin*. (London: Ernest Benn, 1931), 148 p.; Сергей Дмитриевский, *Сталин*. (Берлин: Стрела, 1931), 338.; Isaak don Levin, J. *Stalin*. (New York: Cosmopolitan Book Corporation, 1931), 421 p.; Iosseb Iremaschwili, *Stalin und die Tragödie Georgiens*. (Berlin: Verfasser, 1932), 95.; Essad-bey [Leo Nussenbaum], *Stalin*. (Berlin: Kiepenheuer, 1931), 439.; Christian Windecke, *Der rote Zar. Genosse Stalins Weg zur Macht*. (Leipzig: Quelle und Meyer Verlag, 1932), 231.

⁵ Галина Куликова, “Под контролем государства: пребывание в СССР иностранных писателей в 1920–1930-х годах,” *Отечественная история*, (2003), 4: 51.

⁶ Анри Барбюс – Сталину о получении денег для Амстердамского движения. Большая цензура. Документ № 193. Фонд Александра Н. Яковлева. Доступ отримано 28 травня 2021 р. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1014983>; Анри Барбюс – Мюнценбергу о желании

мовою у лютому 1935 р. в Парижі, а в лютому 1936 р. – російською мовою у Москві⁷.

Описуючи аграрну політику більшовицького режиму кінця 1920-х – початку 1930-х рр. А. Барбюс порівнював її з аналогічною політикою урядів Франції та США, стверджуючи при цьому переваги більшовицької програми перетворення села⁸. Оминаючи питання про масштабні жертви колективізації та розкуркулення, французький письменник усе ж згадував про опір цим процесам, однак винятково коротко та неконкретно: “Опір був серйозний. Він спирався на скажену та відчайдушну боротьбу куркулів”⁹. Водночас, книга містила цікавий фрагмент, який можна потракувати як психологічний акт перенесення звинувачення щодо насилля проти селян із радянського уряду на адміністрацію США. Описуючи негативні наслідки аграрної політики США у роки великої депресії, А. Барбюс твердив, що: “якщо 1932 року влада вигнала із рідних будинків *тільки* (письмівка – А. Б.) 258 000 фермерів, то лише тому, що фермери повставали зі зброєю в руках”¹⁰. Зрозуміло, що про жодні вияви опору більшовицькій політиці колективізації та розкуркулення в радянському селі французький автор не згадував.

Роль Й. Сталіна у проведенні колективізації у книзі А. Барбюса висвітлювалася позитивно, саме він, на думку французького автора, зумів виправити помилки безпосередніх виконавців: “довелося відчувати труднощі, пов’язані із періодом навчання (*ученичества*) в такій гігантській справі. Був момент, коли люди збилися з ноги. Почали поспішати. Але стаття “Запаморочення від успіхів” (стаття ця набула легендарної слави) визначила рубіж та виправила курс корабля”¹¹.

А. Барбюс нічого не згадував про голод 1932–1933 рр., але без сумніву володів інформацією про нього. Це помітно із характерного плутаного пасажу, який він присвятив цьому періоду: “У ході грандіозного соціалістичного наступу в селі матеріальні вигоди колективізації були підтвержені низкою характерних фактів. Відзначимо один із них: відомо, що на Україні велетенські ресурси суспільного господарювання дозволили уникнути великих небезпек, якими загрожувала засуха, так що по цілому Союзу 1934 рік, не зважаючи на несприятливі погодні умови, дав більший урожай, ніж 1933 рік”¹².

написать книгу о Сталине. Большая цензура. Документ № 201. Фонд Александра Н. Яковлева. Доступ отримано 28 травня 2021 р. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1015018>; Джудит Девлін, “Миф о Сталине: развитие культа,” *Труды Российской Антропологической школы*, 6, (2009): 222.

⁷ Henri Barbusse, *Staline. Un monde nouveau vu a travers un homme*, (Paris: Éditeur Ernest Flammarion, 1935), 320.; Анри Барбюс, *Сталин. Человек через которого раскрывается новый мир*, (Москва: Государственное издательство “Художественная литература”, 1936), 352.

⁸ Анри Барбюс, *Сталин*, 279–280, 288.

⁹ Там само, 282.

¹⁰ Там само, 288.

¹¹ Там само, 282–283.

¹² Анри Барбюс, *Сталин*, 277.

Попри те, що написання сталінської біографії відбувалося під пильним контролем радянської сторони, у книзі А. Барбюса містяться два принципово важливі факти, які прогледіли партійні цензори¹³. Це твердження про те, що урожай 1932 р. був добрий і не міг викликати голоду, а також про збитковість колгоспної форми організації сільського господарства, яка так й не була подолана на момент виходу книги у світ. Про урожай 1932 р. А. Барбюс згадує так: “він [Сталін] нещадно критикує сільських комуністів за те, що вони не зуміли прийняти належних заходів, щоб у 1932 році, коли урожай був хороший, селяни спочатку здали хліб державі й тільки після цього розпочали вигідніший для них продаж хліба на колгоспному ринку”¹⁴. Нерентабельність створених під час колективізації колгоспів А. Барбюс відзначає, покликаючись при цьому на заяву самого Й. Сталіна. Письменник вказував, що більшовицький лідер визнавав нерентабельність колгоспів, але попри те наголошував, що їх розпускати не можна: “На рентабельність не можна дивитися по-гендлярськи (*торгашески*), з точки розу теперішнього моменту”¹⁵.

Біографія Й. Сталіна авторства А. Барбюса швидко застаріла. Внаслідок Московських процесів 1936–1938 рр. зазнали репресій багато чільних більшовиків, через що позитивні згадки про них у книзі французького письменника стали недоречними. Зважаючи на те, що А. Барбюс помер у серпні 1935 р., усього лише через шість місяців після виходу своєї книги у світ, переробити публікацію, усунувши із неї небажані фрагменти, було неможливо. Статус біографії Й. Сталіна, яку написав А. Барбюс, став двозначний: про неї можна було згадувати та навіть на неї покликатися, цитуючи окремі фрагменти, але самі примірники видання переведено із загальних фондів бібліотеки до спецховищ, із яких їх видавали лише найбільш довіреним особам¹⁶.

Протягом перебування при владі Й. Сталіна в СРСР видано лише одну його офіційну біографію. Книжка вийшла двома виданнями – 1939 та 1947 рр. Вихід у світ першого видання офіційної біографії Й. Сталіна, яке підготував колектив працівники Інституту Маркса – Енгельса – Леніна за участю Відділу пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), був приурочений до 60-річчя вождя, що припадало на

¹³ Редактори та цензори, які готували книгу до друку ймовірно сильно поспішали, через що допустили низку грубих фактологічних помилок. До прикладу, у книзі міститься невірне твердження про те, за роки громадянської війни Й. Сталін був нагороджений двома орденами Червоного Прапора (Див. Анри Барбюс, *Сталін*, 103). Насправді, за участь у громадянській війні більшовицький лідер отримав лише один такий орден (постанова ВЦВК про нагородження від 27 листопада 1919 р.), а другим орденом Червоного Прапора був нагороджений у лютому 1930 р., “за багаточисельними клопотаннями організацій, загальних зборів робітників, селян і червоноармійців ... за велетенські заслуги на фронті соціалістичного будівництва” (Постанова президії ЦВК СРСР від 13 лютого 1930 р.).

¹⁴ Анри Барбюс, *Сталін*, 283–284.

¹⁵ Там само, 283.

¹⁶ Рой Медведев, *Люди и книги. Что читал Сталин? Писатель и книга в тоталитарном обществе*, (Москва: Права человека, 2004), 136.

грудень 1939 р. Керівником колективу авторів-упорядників цього видання став радянський філософ Георгій Александров (1908–1961), на той момент заступник завідувача Відділу агітації та пропаганди ЦК ВКП(б) та водночас – директор Вищої партійної школи при ЦК ВКП(б). Варто відзначити, що у книжці, яка з'явилася друком наприкінці 1939 р.¹⁷, не вказали імен її авторів чи редакторів. “Коротка біографія” вийшла під егідою Інституту Маркса – Енгельса – Леніна, що на той момент мав статус відділу ЦК ВКП(б), а відсутність імен авторів книги, отже, підвищувала її статус до рівня офіційного документа керівних органів більшовицької партії. Друге доповнене видання “Короткої біографії” Й. Сталіна вийшло у світ після Другої світової війни. Активну участь у підготові другого видання своєї офіційної біографії взяв сам Й. Сталін, у верстці якої він особистою рукою зробив майже півтори сотні правок¹⁸. У тій частині книги, що стосувалася колективізації та більшовицької політики на селі кінця 1920-х – початку 1930-х рр., радянський лідер зробив сім стилістичних поправок та додав два більш за обсягом фрагменти про роль жінок у розгортанні колгоспного руху та про радянську торгівлю¹⁹.

Загальний наклад першого та другого видання книги в 1939–1953 рр. склав близько 18 млн. примірників. Вивчення “Короткої біографії” Й. Сталіна оголошено обов’язком усіх комуністів та комсомольців, у березні 1947 р. ЦК ВКП(б) прийняв резолюцію про удосконалення політичної освіти в СРСР, яка містила вказівку якомога ширше пропагувати вивчення офіційної біографії Й. Сталіна серед усіх трудящих. У СРСР створено мережу гуртків з вивчення біографії вождя. У 1953 р. в одній лише Москві членами таких гуртків були понад 250 тисяч осіб²⁰.

Колективізація та боротьба проти куркульства розглядалися у VIII і IX розділах “Короткої біографії” Й. Сталіна. Автори книги доклали значних зусиль, аби одночасно виконати два здавалося б непомітних завдання: з одного боку вказати на визначні особисті заслуги Й. Сталіна у плануванні та проведенні колективізації та розкуркулення, а з іншого – зняти із вождя відповідальність за негативні наслідки цих процесів. Виконуючи це, автори “Короткої біографії” наголошували на колективному характері керівництва, яке нібито існувало в СРСР, розділяючи відповідальність між Й. Сталіном та комуністичною партією, підкреслювали широку народну підтримку процесів колективізації та розкуркулення, яку буцімто виявляло незаможне селянство, відзначали безальтернативність тих рішень, що були запроваджені в життя наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у сфері сільського господарства.

¹⁷ *И. В. Сталин. Краткая биография*, (Москва: Объединение государственных книжно-журнальных издательств, 1939), 88 с.

¹⁸ “И. В. Сталин сам о себе. Редакционная правка собственной биографии,” публ. подготов. В. А. Беляков, *Известия ЦК КПСС*, (1990), 9, 113–129.

¹⁹ Там само, 118, 120–121.

²⁰ Девид Бранденбергер, “Составление и публикация официальной биографии вождя – катехизиса сталинизма,” *Вопросы истории*. (1997), 12, 147.

Автори “Короткої біографії” двічі згадали про те, що Й. Сталін “розробив і перетворив у життя практично теорію колективізації сільського господарства” спираючись на “вказівки Леніна”, “кооперативний план Леніна” та інші ленінські передбачення, поділяючи відповідальність між Й. Сталіном та В. Леніним²¹.

Безальтернативність колективізації наголошувалася твердженням, що “дрібні селянські господарства за самою своєю природою були напівнатуральними господарствами, спроможними дати лише мінімум товарного зерна і неспроможними розширити виробництво, застосовувати трактори і машини, підвищити врожайність ... Не підлягало сумніву, що при такому стані зернового господарства армія і міста СРСР повинні були опинитися перед лицем хронічного голоду”²². З точки зору авторів офіційного сталінського життєпису: “Народна нужда вимагала переходу на шлях колективізації”²³.

Наголошуючи на тому, що “державна влада” виступила тільки ініціатором колективізації та “ліквідації куркульства, як найчисленнішого експлуататорського класу”, а самі ці зміни відбувалися “при прямій підтримці знизу з боку мільйонних мас селян, які боролися проти куркульської кабали, за вільне колгоспне життя”, автори “Короткої біографії” намагалися показати, що колективізацію було проведено на вимогу простих селян, які потерпали від експлуатації своїх заможніших сусідів²⁴.

У порушеннях законності та злочинах, учинених під час колективізації та розкуркулення, “Коротка біографія” прямо звинувачувала внутрішньопартійну опозицію, яка в такий спосіб намагалася дискредитувати ВКП(б) й збурити соціальну ситуацію в країні: “Вороги партії всіляко намагалися зірвати взятий партією курс на колективізацію сільського господарства. Ці ворожі намагання виявилися не тільки в прямому виступі проти колективізації з боку правих капітулянтів, але і в “лівацьких” викривленнях партійної лінії, в порушенні встановлених партією темпів колективізації, в порушенні ленінсько-сталінського принципу добровільності в колгоспному будівництві, в головотяпському перескакуванні через артіль до комуні, в примусовому усупільненні житлових будівель, дрібної худоби, домашньої птиці”²⁵.

Зі зрозумілих причин у “Короткій біографії” нічого не згадано про голод 1932–1933 рр. Однак, існують підстави уважати, що автори сталінського життєпису знали і про сам факт голоду, й про масштаби спричинених ним жертв. Засвідчує це неодноразове порівняння колективізації із Жовтневим переворотом 1917 р., що привів до встановлення на частині території колишньої Російської імперії влади більшовиків²⁶. Наполегливе нав’язування таких паралелей має виразний

²¹ *Йосиф Віссаріонович Сталін. Коротка біографія*, 107, 117, 124.

²² Там само, 105–106.

²³ Там само, 107.

²⁴ Там само, 123.

²⁵ Там само, 120.

²⁶ Там само, 107–108, 110, 123.

прихований підтекст – виправдати численні жертви та порушення законности, без яких не може обійтися жоден масштабний суспільний переворот антагоністичного характеру. Іншим доказом приховування правди, можуть слугувати згадки про голод, який нібито чекав СРСР на випадок відмови від колективізації²⁷. Наголошуючи на тому “голоді”, який буцімто загрожував країні і якого нібито вдалося уникнути, влада нав’язувала власний наратив й давала чітко зрозуміти, що саме вона має ексклюзивне право визначати що було, а що не було “голодом”.

Виклад історії колективізації та розкуркулення в офіційній біографії Й. Сталіна містить типові для сталінських праць риторичні форми та прийоми. Найважливіші ідеї з точки зору авторів “Короткої біографії” повторюються у тексті по кілька разів. До прикладу, про “відставання сільського господарства”, яке стало помітне “на період XV з’їзду партії” згадано двічі²⁸, п’ять разів згадується про перехід до політики ліквідації куркульства як класу та ін.²⁹ Опис колективізації у офіційному сталінському життєписі відзначається широким використанням військової лексики та термінології: “маневри класового ворога”, “наступ”, “зайняті позиції”, “переозброєння”, “капітулювати”, “штурм”, “останній оплот”, “мобілізація”, “передовий загін”, “забезпечення фронту резервами”, “фронт класової боротьби”, “закріплення завойованих позицій”, “армія робітничого класу”, “армія робітниць і селянок”, “армія пролетаріату”, “експлуаторські класи були вибиті з своїх виробничих позицій”, “бойова програма колгоспів” та ін.³⁰ Така подача матеріалу покликана створити враження: насилля на селі мало симетричний характер, а сталінський режим мав справу не з беззбройними та неорганізованими селянами, а консолідованим та сильним ворогом, “законною мішенню” державного репресивного апарату.

Отже, в “Короткій біографії” Й. Сталіна були закладені головні ідеологеми, що мали пояснювати офіційну позицію більшовицького режиму щодо колективізації та голоду 1932–1933 рр.: колективізація безальтернативно розв’язувала проблеми відставання аграрного сектору СРСР, її широко підтримували широкі верстви селянства, насилля та порушення законности під час колективізації та розкуркулення почасти були зумовлені опором експлуаторських класів, а почасти – зумисними діями замаскованих ворогів радянської влади, які у такий спосіб мали намір дискредитувати правлячу партію. Й. Сталін не несе особистої відповідальности за усі жертви спричинені колективізацією та розкуркуленням, оскільки всі ухвали приймали колегіально, на основі теорії, яку розробив ще В. Ленін, а вчинені злочини та зловживання були ексцесом виконавців.

²⁷ Йосиф Віссаріонович Сталін. *Коротка біографія*, 106.

²⁸ Там само, 104, 105.

²⁹ Там само, 112, 117, 118, 123, 124.

³⁰ Там само, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 122, 128.

Після смерті Й. Сталіна в СРСР не було видано жодної офіційної біографії колишнього лідера країни. Доповідь М. Хрущова, виголошена 25 лютого 1956 р. перед делегатами XX з'їзду КПРС, як влучно відзначив польський дослідник Даріюш Толчик, чітко визначила межі допустимої критики Й. Сталіна, недвозначно давши зрозуміти, за що саме колишнього вождя можна засуджувати, а про що згадувати не можна³¹. У доповіді М. Хрущова XX з'їздові КПРС виразно бракувало оповіді про примусову колективізацію, розкуркулення та голод 1932–1933 рр. Водночас генеральний секретар компартії зробив кілька згадок, які опосередковано виправдовували масштабні злочини сталінізму, здійснені під час цих процесів. Зокрема, М. Хрущов двічі згадав про виняткове значення колгоспів, що забезпечувало перемогу над нацизмом у Другій світовій війні³². Ще одна позитивна оцінка колективізації, щоправда опосередкована, містилася в наріканнях генерального секретаря ЦК КПРС на репресії проти “чесних комуністів, проти тих кадрів партії, які винесли на своїх плечах громадянську війну, перші, найважчі роки індустріалізації та колективізації”³³. Отже, М. Хрущов давав зрозуміти, що участь у колективізації слід оцінювати не як ганьбу та злочин, а як почесну заслугу.

Обережно оминувши масштабні злочини більшовиків, вчинені під час колективізації, М. Хрущов водночас спробував виправдати їх, повторюючи тезу про непоінформованість вищого державного очільника. У доповіді згадувалося, що Й. Сталін нібито зовсім не знав ситуації в селі, ніколи не зустрічався із колгоспниками: “Він країну та сільське господарство вивчав тільки за кінофільмами. А кінофільми прикрашали, залаковували стан справ у сільському господарстві. Колгоспне життя в багатьох кінофільмах показувалося так, що столи вгиналися від великої кількості індиків та гусей. Ймовірно, Сталін думав, що так і є насправді”³⁴. Хоча доповідач не згадував про який саме час йшлося, контекстуально зрозуміло, що М. Хрущов, мабуть таки, мав на увазі вже повоєнний період, оскільки далі оповідав про створення комісії, яка готувала проєкт постанови “Про заходи з подальшого розвитку тваринництва у колгоспах і радгоспах”, що був поданий для затвердження Й. Сталіну в лютому 1953 р.³⁵ У такий спосіб М. Хрущов пропонував слухачам своєї доповіді вже самостійно екстраполювати поведінку Й. Сталіна повоєнного періоду на його аграрну політику 1930-х рр.

Наголошуючи на необізнаності Й. Сталіна в реальній ситуації на селі, М. Хрущов по суті повторював головну тезу “Короткої біографії” – найвище керівництво СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. не володіло інформацією про реальний перебіг колективізації та розкуркулення. Отже,

³¹ Dariusz Tolczyk, *GULAG w oczach Zachodu*, (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2009), 277.

³² Никита Хрущев, “О культе личности и его последствиях (Доклад XX съезду КПСС),” *Известия ЦК КПСС*, (1989), 3: 151.

³³ Там само, 132.

³⁴ Никита Хрущев, “О культе личности и его последствиях”: 160.

комуністичний режим повідомляв тим, хто умів читати між рядками, що масштабні злочини цього періоду були власною ініціативою виконавців, а не навмисною, спланованою та чітко контрольованою кампанією вищого радянського керівництва.

Президія ЦК КПРС 15 червня 1956 р. розглядала питання, в який спосіб потрібно відредагувати офіційну біографію Й. Сталіна, яку збиралися перевидати із урахуванням нових оцінок культу особи. До цього засідання підготовлено спеціальну довідку, яка конкретно вказувала на ті частини книги, що необхідно було переробити. До висвітлення у книзі періоду колективізації автори довідки не висловили жодних претензій³⁶. Однак зрештою вище партійне керівництво СРСР ухвалило не перевидати офіційну біографію Й. Сталіна навіть у зміненому вигляді.

Натомість, у 1957 р. в СРСР вийшла книжка американської журналістки Анни Луїзи Стронг (1885–1970) “Ера Сталіна”³⁷. Робота з’явилася невеликим накладом й поширювалася лише серед обмеженого кола партійних та державних чиновників. Авторка багато разів відвідувала СРСР, а також мешкала у Москві протягом тривалих періодів часу. У жовтні 1930 р. журналістка стала першим редактором заснованого з ініціативи Й. Сталіна англomовного видання “Москов дейлі ньюс” (*Moscow Daily News*, пізніше *Moscow News*). Її цивільним чоловіком від 1931 р. був радянський журналіст Йоель Шубін (1890–1942), що спеціалізувався на сільськогосподарській тематиці³⁸.

Книжка А. Л. Стронг була написана у винятково апологетичному тоні. У викладі американки колективізація та розкуркулення стали наслідком реакції бідняків на антиурядову підривну діяльність заможних селян: “Царська Росія експортувала хліб навіть тоді, коли селяни умирали від голоду. Радянські селяни харчувалися краще, але продаж сільськогосподарської продукції на ринках сильно скоротився. Лишки часто потрапляли до рук куркулів, цих дрібних сільських капіталістів, які отримували зерно не лише зі своїх власних полів, але й від селян за млино, оскільки куркулі володіли млинами; вони також давали позики під урожай. Вони вели боротьбу із державою за контроль над виробництвом зерна та залученням на свій бік селян”³⁹. Американська журналістка твердила, що

³⁵ Илья Зеленин, *Аграрная политика Н. С. Хрущева и сельское хозяйство*, (Москва: Институт российской истории Российской Академии наук, 2001), 52.

³⁶ Материал для Президиума ЦК КПСС “О биографии И. В. Сталина”. Не ранше 15. 06. 1956 г. Большая цензура. Документ № 473. Фонд Александра Н. Яковлева. Доступ отримано 28 травня 2021 р. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016363>

³⁷ Анна Луиза Стронг, *Эра Сталина*, (Москва: Издательство иностранной литературы, 1957), 141 с. Англomовний оригінал вийшов роком раніше в Нью-Йорку: Anna Louise Strong, *The Stalin Era*, (New York: Mainstream Publishers, 1956), 128 р.

³⁸ Julia Mickenberg, *American Girl in Red Russia: Chasing the Soviet Dream*, (Chicago: University of Chicago Press, 2017), 187.

³⁹ Анна Луиза Стронг, *Эра Сталина*, 21.

“Сталін, який складав свої плани із урахуванням того, що діялося серед селян, заявив 27 грудня 1929 р., що прийшов час “знищити куркульство як клас”. Цим він лише санкціонував те, що вже робили бідняки, й, отримавши таку санкцію, біднота стала діяти ще енергійніше. Розповідали про жорстокі заходи, які застосовували проти куркулів: на куркульських будинках розбирали покрівлю, куркулів безладно висилали. Тим часом у гонитві за рекордними показниками організатори змушували селян вступати до колгоспів, погрожуючи у протилежному випадку вислати їх як “куркулів”: вони “усупільнювали” корів, кіз, курей й навіть посуд та білизну. Куркулі надзвичайно перебільшували ці ексцеси й підбурювали селян вбивати й поїдати свою худобу та “йти до колгоспів голими, а так, мовляв, держава буде вас утримувати”. “Чому Сталін не припинив усього цього?” запитувала я в одного приятеля-комуніста. “Хіба у куркуля немає взагалі жодних прав? Відбувається повний безлад”. “Дійсно, анархія” – відповів він. “Це відбувається через розкол партії. Ми, комуністи, несемо за це відповідальність ... Ліві на місцях, не знаючи чим керуватися, роблять те, що видається правильним їм, наймитам та біднякам”⁴⁰. Таким способом А. Л. Стронг намагалася зняти відповідальність із комуністичної партії та більшовицької держави за масштабні жертви періоду колективізації та розкуркулення, повторивши схему, оприлюднену у “Короткій біографії”. Відповідно до логіки викладу американки, масштабні жертви колективізації та розкуркулення були спричинені насамперед “лівим крилом” комуністичної партії та сільською біднотою, яка нібито особливо важко страждала від діяльності куркулів. Натомість, власне державна політика “ліквідація куркулів як класу” у СРСР, за словами А. Л. Стронг, відбувалася суто економічними методами, – шляхом накладання на них “високих податків”⁴¹.

Книга А. Л. Стронг стала першою виданою в СРСР публікацією, в якій обережно згадано про голод 1932–1933 рр. й навіть про версію його штучного характеру. Зрозуміло, що американська комуністка заперечувала рукотворність цього голоду, пропонуючи таке перевернене пояснення: “Американські коментатори зазвичай кажуть, буцімто колгоспи примусово створені Сталіном; вони навіть твердять, що він навмисно змушував голодувати мільйони селян, для того, щоб вони вступили до колгоспів. Це неправда. Я їздила селами в ті роки й знаю, що відбувалося. Сталін, звичайно, сприяв змінам, які відбувалися й керував ними. Але колективізація пішла настільки швидше, ніж розраховував Сталін, що колгоспам стало не вистачати машин, відчувався брак обліковців та керівного складу. Відсутність досвіду та масовий забій худоби, який спровокували куркулі, а також два неврожайні роки призвели до серйозного браку харчів у 1932 році. Це сталося два роки по тому, коли Сталін нібито здійснював тиск, заставляючи їх вступати у колгоспи”⁴². Немає сумнівів, що таким

⁴⁰ Стронг Анна Луїза, *Ера Сталіна*, 22–23.

⁴¹ Там само, 22.

⁴² Там само.

способом, контекстуально, А. Л. Стронг визнала тожність “навмисного змушування голодувати мільйонів селян” та “серйозного браку харчів у 1932 році”.

У версії американської журналістики події розвивалися так: “У 1931 році урожай був поганий через посуху в п’яти основних зернових районах країни. У 1932 році урожай покращився, але його погано зібрали. Голови колгоспів, не бажаючи признаватися, що справи у них кепські, заявляли, що вони урожай зберуть. Коли Москва похопилася, тоді виявилось, що більша частина зерна опинилася під снігом. Причин цьому було безліч ... Не вистачало ані досвідчених керівників, ані машин. Одинадцять мільйонів працівників пішли із сіл на новостворене промислове виробництво. Відсталість селян, саботаж куркулів, помилки організаторів зіграли свою роль. До січня 1933 року стало зрозуміло, що країні загрожує серйозний брак продуктів, а два роки по тому вона переможно “завоювала пшеницю”. На Пленумі Центрального Комітету Сталін визнав, що партія несе відповідальність за ситуацію, яка склалася. Партія була захоплена зненацька, але коли виявилось становище критичним, швидко було вжито енергійних заходів. Щоб задовольнити щоденні потреби, колгоспи безжально заставили здати державі увесь хліб, який вони заборгували за податком або за машини, незалежно від того, залишився у них хліб для себе самих. “Чи повинні робітники, які дотримали слова й дали вам трактори, помирати від голоду через вашу безгосподарність?” – питали їх. Після цього по всій країні запроваджено нормований розподіл хліба, який був у руках держави. Його видавали в невеликій кількості навіть колгоспам, які провалили збирання врожаю, у формі пайки на час сівби для тих, хто працював. Скрізь по країні була недостача харчів й населення недоїдало. Через це смертність збільшилася. Але брак продовольства рівномірно розподілився по усій країні, й ніде не спостерігалось панічного безладу, який зазвичай асоціюється із словом “голод”⁴³. Підсумовуючи свій виклад, американська журналістка заявляла: “Після багатого урожаю 1933 року радянський народ особливо відчув певність у своїх силах, які зростали”⁴⁴.

Немає жодних сумнівів у тому, що американська журналістка володіла інформацією про справжній перебіг голоду 1932–1933 рр. та його масштаби. А. Л. Стронг на початку 1930 р. відвідувала першу в СРСР машинно-тракторну станцію, що була створена в Степному окрузі Березівського району Одеської області, а у першій половині 1933 р. тогочасну столицю України місто Харків.

Висновки

Усі радянські біографії Й. Сталіна більшою або меншою мірою переслідували мету виправдати більшовицьку політику у аграрному питанні. Радянський диктатор поставав у них непоінформованим та непричетним до масштабних злочинів періоду розкуркулення, колективізації та Голодомору 1932–1933 рр. Ранні

⁴³ Стронг Анна Луїза, *Ера Сталіна*, 27.

⁴⁴ Там само, 37.

біографи Й. Сталіна стверджували, що більшовицький очільник буцімто не знав про реальний стан справ у сільському господарстві, відповідно не може нести відповідальності за “перегини” колективізації та розкуркулення. Тим самим утверджувався наратив, який можна було б визначити як оповідь про “злочинну самовпевненість” вождя, що не зміг передбачити трагічних наслідків своєї радикальної політики, але у жодному разі не мав “злочинних намірів”. Розуміючи, що повністю виправдати Й. Сталіна за все вчинене у період колективізації, розкуркулення та голоду 1932–1933 рр. неможливо, більшовицькі пропагандисти у такий спосіб намагалися підмінити реальність вигаданою альтернативою, в якій вина диктатора релятивізувалася та применшувалася.

У всіх радянських біографіях Й. Сталіна послідовно проводилася ідея про безальтернативність колективізації, яка виставляється важливим елементом модернізації та підготовки країни до війни. Неймовірну ціну, яку СРСР довелося заплатити за колективізацію та індустріалізацію, оголошувалася виправданою, бо результат цих процесів нібито був важливішим, – країна отримала потужний індустріальний комплекс та повністю контрольоване колгоспне селянство, які дозволи їй вистояти у протиборстві із нацизмом. Такі оцінки глибоко закорінені в московсько-російській державницькій традиції, де інтереси влади мають абсолютний пріоритет перед правами людини та повагою до людського життя.

“THE UNINFORMED AND NOT IMPLICATED LEADER”: COLLECTIVIZATION AND THE FAMINE OF 1932–1933 IN THE SOVIET BIOGRAPHIES OF JOSEPH STALIN

Andrij KOZYCKYJ

The Ivan Franko National University of Lviv
Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: kozyckyj@yahoo.com

Biographies of J. Stalin were an important component of the official communist propaganda during all history of the USSR. The first edited in USSR biography of J. Stalin was prepared in 1936 by French writer Henri Barbusse. The first edition of an official “Short Biography” of J. Stalin prepared by Soviet authors appeared in 1939. Main conceptual schemes of these two books were repeated in popular biographies of J. Stalin by Anna Louise Strong and Dmitry Volkogonov, published after Second World War. The large influence of official Soviet concepts is also noticeable in the books of Roy Medvedev and Anton Antonov-Ovsienko, formally independent of the communist propaganda apparatus (these two books were published in the USA without permission of Soviet authorities).

The USSR vigorously denied that the Holodomor had occurred. According to the main schemes of Soviet propaganda, J. Stalin did not have information about real problems of collectivization and scale of starvation of people in 1932–1933, as well as was not personally responsible for the large-scale victims of collectivization and the man-made famine Holodomor. All authors of Stalin’s biographies of the Soviet period emphasized the inevitability of collectivization and defended the thesis, that Soviet policy of *dekulakization* had support of a large number of people. All Soviet biographies of J. Stalin in different way deny of falsify the fact of Holodomor 1932–1933.

Keywords: Joseph Stalin, biography, collectivization, *dekulakization*, Holodomor, propaganda.

REFERENCES

- Antonowych, Myroslava. "Problema zapereczennia zloczynu Holodomoru v Ukrajinі ta inshyh zlochyniv genocydiv XX–XXI stolit," *Naukovi zapysky. Nacionalnyj universytet Kyjevo-Mohylianska akademiа. Seria jurydychni nauky*, 103, (2010): 21–24. (in Ukrainian)
- Barbusse, Henri. *Stalin. Cheloviek cherez kotorogo raskryvajetsia novyj mir*. (Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo "Hudorzestviennaja literature", 1936), 352 s. (In Russian)
- Barbusse, Henri. *Staline. Un monde nouveau vu a travers un homme*. (Paris: Éditeur Ernest Flammarion, 1935), 320 p. (in French)
- Brandenberger, David. "Sostavlenie i publikacija oficialnoj biografii vorzdia – katehizisa stalinizma," *Voprosy istorii*. (1997), 12, 141–150. (in Russian)
- Devlin, Judith. "Mif o Stalinie: razvitie kulta," *Trudy Rossijskoj Antropologicheskoy shkoly*, 6, (2009): 213–240. (in Russian)
- Dmitrijewskij, Sergej. *Stalin*. (Berlin: Strela, 1931), 338 s. (in Russian)
- Essad-bey [Nussenbaum, Leo]. *Stalin*. (Berlin: Kiepenheuer, 1931), 439 s. (in German)
- Graham, Stephen. *Stalin*. (London: Ernest Benn, 1931), 148 p. (in English)
- Henri Barbusse – Munzbergeru o rzelanii napisat knigu o Stalinie. Bolshaja cenzura. Dokument № 201. Fond Aleksandra N. Jakovlieva. Dostup otrymano: <http://www.alexander-yakovlev.org/fond/issues-doc/1015018> (in Russian)
- Henri Barbusse – Stalinu o poluchenii dieneg dla Amsterdamskogo dwirzenia. Bolshaja cenzura. Dokument № 193. Fond Aleksandra N. Jakovlieva. Dostup otrymano: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1014983> (in Russian)
- Iremaschwili. Iosseb. *Stalin und die Tragödie Georgiens*. (Berlin: Verfasser, 1932), 95 s. (in German)
- Khrushchev, Nikita. "O kultie lichnosti i jeho posledstvijah (Doklad XX sjezdu KPSS)," *Izvestija CK KPSS*, (1989), 3: 128–170. (in Russian)
- Kulikova, Halina. "Pod kontrolen gosudarstva: priebnywanije w SSSR inostrannyh pisatelej v 1920–1930-h godah," *Otiechiestviennaja istoria*, (2003), 4: 43–59. (in Russian)
- Kupensky, Nick. "Mova zaperechennia Holodomoru: slipota, gipnoz, oderrzymist, fetish," *Ukrayina moderna. Mirznarodnyj intelektualnyj chasopys*. Opublikowano 08.02.2019. Dostup otrymano: <http://uamoderna.com/md/kupensky-holodomor> (in Ukrainian)
- Levin, Isaak don. *J. Stalin*. (New York: Cosmopolitan Book Corporation, 1931), 421 p. (in English)
- Material dla Prezidiuma CK KPSS "O biografii I. V. Stalina". Bolshaja cenzura. Dokument N.473. Fond Aleksandra N. Jakovlieva. Dostup otrymano: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1016363>. (in Russian)
- Medvedev, Roy. *Liudi i knigi. Chto chital Stalin? Pisatel i kniga v totalitarnom obschestvie*. (Moskva: Prava Chielovieka, 2004), 364 s. (in Russian)
- Mickenberg, Julia. *American Girl in Red Russia: Chasing the Soviet Dream*. (Chicago: University of Chicago Press, 2017), 432 p. (in English)
- Stalin I. V. Kratkaja biografia*. (Moskva: Objedinienie gosudarstviennykh knirzno-rzurnalnyh izdatelstv, 1939), 88 s. (in Russian)
- Stalin sam o siebie. Redakcionnaja pravka sobstviennoj biografii, *Izvestija CK KPSS*, (1990), 9, 113–129. (in Russian)
- Stalin Sbornik statiej k piatidesiatiletiju so dnia rorzdenia*, (Moskva–Leningrad: Gosudarstvennoje izdatelstwo, 1929), 270 s. (in Russian)

- Stalin. Zbirnyk stattej do p'iatdesiatyrichchia z dnia narodzhennia*, (Kharkiv: Vydavnyctvo "Proletarij", 1929), 160 s. (in Ukrainian)
- Strong, Anna Louise. *Era Stalina*. (Moskva: Izdatielstwo inostranoj literatury, 1957), 141 s. (in Russian)
- Strong, Anna Louise. *The Stalin Era*, (New York: Mainstream Publishers, 1956), 128 p. (in English)
- The Life of Stalin: a Symposium*, (London: Modern Books, 1930), 96 p. (in English)
- Tołczyk, Dariusz. *GULAG w oczach Zachodu*, (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2009), 344 s.
- Viatrovych, Volodymyr. "KGB proty pravdy pro Holodomor", *Istorija z gryfom sekretno. Ukrajinske XX stolittia*. (Lviv: Czasopys, 2013), 580–589. (in Ukrainian)
- Windecke, Christian. *Der rote Zar: Genosse Stalins Weg zur Macht*. Leipzig: Quelle und Meyer Verlag, 1932. 231 s. (in German)
- Zelenin, Ilija. *Agrarnaja politika N. S. Khrushcheva i sielskoje khoziajstvo*. (Moskva: Institut rossijskoj istorii Rossijskoj Akademii Nauk, 2001), 304 s. (in Russian)
- Iosif Visarionovich Stalin. Korotka biografia. Vydannia druhe, vypr. i dopovn.* (Kyiv: Derrzavne vydavnyctvo politychnoi literatury URSR, 1950), 226 s. (in Ukrainian)